

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2003 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2003

2

VILNIUS 2005

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2003

2

VILNIUS 2005

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

ROMAS JUZEFOVIČIUS

**LIETUVOS LITUANISTINĖS MOKSLO DRAUGIJOS:
ORGANIZACINIO MODELIO BRUOŽAI XX A. 3–4 DEŠIMTMETYJE ***

Mokslo žinių kaupimo, mokslinių tyrimų, mokslinės švietėjiškos veiklos visuomenėje pačių mokslininkų sąveikos modernėjimas Lietuvoje sietinas su visuomeninės mokslo institucionalizacijos procesu, kuris, prasidėjęs 1907 m. Lietuvių mokslo draugijos įsteigimu Vilniuje, plėtojosi toliau. Itin aktyviai Nepriklausomoje Lietuvoje mokslininkų organizacijos buvo steigiamos XX a. 3–4 dešimtmetyje.

Lietuvoje tuo laikotarpiu veikė beveik dvidešimt mokslo draugijų ar joms artimų visuomeninių institucijų. Visuomeninių mokslo organizacijų gausėjimas reiškė, kad Nepriklausomos Lietuvos valstybinių mokslo ir studijų įstaigų steigimas nepatenkino visų mokslo bendruomenės interesų ir skatino tyrėjų telkimą tiek moksliniam, tiek švietėjiškam darbui. Steigiant mokslo draugijas ir organizuojant veiklą aktyviai dalyvavo humanitarai: kalbininkai, istorikai, knygotyrininkai, kraštotyrininkai ir kt.

Duomenys apie kai kurių lituanistinių mokslo draugijų ar tokių padalinių kitose visuomeninėse institucijose veiklą skelbti Evaldo Bakonio¹, Aldono Pupkio², Aldonos Vasiliauskienės³, Romo Juzefovičiaus⁴ apžvalginiuose straipsniuose ir pranešimuose, taip pat bendresnio pobūdžio darbuose. Autoriai pateikė istorinę informaciją apie

* Šiame straipsnyje lituanistikos mokslų sąvoka vartojama plačiąja prasme – kaip mokslo žinių apie Lietuvą ir jos kultūrą visuma.

¹ E. Bakonis, Lietuvos istorijos draugija 1929–1940 m., *Mūsų praeitis*, 1990, Nr. 1, p. 4–19.

² A. Pupkis, Lietuvių kalbos draugija per šėšis dešimtmečius, *Gimtoji kalba*, 1995, Nr. 2, p. 1–6 ir kt.

³ A. Vasiliauskienė, Istorikai Lietuvių katalikų mokslo akademijoje, *LKMA metraštis*, 1994, t. 8, p. 45–47.

⁴ R. Juzefovičius, Istorinė švietėjiška Karo mokslų draugijos veikla 1923–1933 m., *Karo archyvas*, 2002, t. 17, p. 181–194.

mokslo organizacijų steigimo tikslus, veiklos formas, įvertino atliktus darbus ir jų prasmę šių dienų kultūros plėtojimo kontekste, pabrėžė kai kurių lietuvių išeivijoje ar Lietuvoje atkuriamų organizacijų veiklos tęstinumo svarbą.

Šiame straipsnyje, remiantis pirminiais šaltiniais ir skelbta medžiaga, siekiama apibūdinti mokslininkų humanitarų aptariamam laikotarpiu įsteigtų lituanistinių mokslo organizacijų struktūros ir tokių padalinių kitose institucijose formavimo, vadovavimo, finansavimo, vidinių ir išorinių ryšių savitumus, mėginama įvertinti organizacinės sistemos atitikimą draugijų keliamiems veikimo tikslams.

Mokslo draugijų klasifikacija ir organizacinė struktūra

Nepriklausomoje Lietuvoje steigtas mokslo organizacijas, mūsų nuomone, tikslinga klasifikuoti atsižvelgiant tiek į mokslinės bei švietėjiškos veiklos kryptis, tiek ir į veiklos organizavimo struktūrą.

Visų pirma išskirtinos universaliosios mokslo draugijos (žr. 1 lentelę), kurioms būdingas mokslo žinių kaupimas, tyrimų organizavimas ir švietėjiška veikla įvairiose srityse. Tai atitiko ir jų formuojama daugiaprofilinė veiklos organizavimo struktūra.

Šiuo požiūriu paminėtinas Lietuvių mokslo draugijos (LMD) Kauno skyriaus steigimas 1920 m. pradžioje, kuris buvo svarbus Nepriklausomos Lietuvos mokslo ir studijų organizavimo procese, telkė Kaune gyvenančius draugijos narius. Šio skyriaus steigėjai akcentavo būtinumą plėtoti mokslo tyrimus įvairiose srityse, steigti atitinkamus mokslo padalinius ir kurti pagrindus Mokslų akademijai. Skyriaus steigimo metu akcentuota ne tik taikomųjų, bet ir humanitarinių mokslų svarba visuomenei. LMD Kauno skyriaus steigiamojo susirinkimo antro posėdžio protokole užfiksuota, kad steigiama Lietuvos pažinimo sekcija, jungianti mokslininkus, pedagogus, kultūros veikėjus. Sekcijos ir visos organizacijos sąveiką koordinavo išrinkta LMD Kauno skyriaus valdyba, kurios nariais buvo išrinkti: Augustinas Janulaitis, Zigmas Žemaitis, Vincas Nacevičius, Pranas Mašiotas, Jonas Vabalas-Gudaitis⁵.

Dalis LMD Kauno skyriaus narių 1920 m. įsitraukė į Aukštųjų kursų organizavimą, rėmėsi draugijos ryšiais⁶, bet šio padalinio lituanistinė veikla nebuvo išplėtota.

Daugiaprofilinę organizacinę struktūrą formavo 1922 m. įkurta Lietuvių katalikų mokslo akademija, kurios įstatuose akcentuotas esminis tikslas: „sutelkti lietuvių katalikų mokslininkus, sudaryti jiems patogesnių sąlygų mokslui tirti ir vaisingai dirbti mokslo srityje, ruošti ir gaminti naujų mokslo jėgų, platinti ir kelti mokslin-

⁵ Steigiamųjų LMD Kauno skyriaus susirinkimų protokolai, *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas* (toliau – *LLTI BR*), f. 22–36, l. 1–13.

⁶ R. J u z e f o v i č i u s, Lietuvių mokslo draugijos ryšiai 1918–1938 m., *Istorija*, 2003, Nr. 55, p. 41–42.

gumą ir krikščioniškąją kultūrą Lietuvių tautoje⁷. Tam tikslui draugija numatė steigti savo padalinius, įstaigas, fondus, įgyti kilnojamojo ir nekilnojamojo turto. Kaip ir daugelio to meto mokslo organizacijų įstatuose nurodyta, kad jos veikimas apima visą Lietuvos kraštą⁸. Draugijos struktūrą siekta sudaryti steigimo metu, tačiau ji susiformavo tik po dešimtmečio, pradėjus organizuoti Lietuvių katalikų ir mokslo mėgėjų suvažiavimus, kuriuose veikė socialinių, gamtos, o taip pat ir humanitarų sekcijos, virtusios ilgalaikiais organizacijos padaliniais. Pirmajame LKMA suvažiavime 1933 m. vasario 27–28 d. buvo suformuota kalbininkų sekcijos vadovybė, kurią sudarė dr. A. Salys, dr. J. Grinius, prof. F. Brenderis, mokytojai J. Ambrazevičius ir J. Vosylius. Suvažiavime veikusioje istorijos sekcijoje nutarta formuoti nuolat veikiančią istorikų padalinį⁹. Lituanistinės sekcijos susiformavo 1936 ir 1939 m. LKMA suvažiavimų metu, jos plėtojo veiklą ne tik organizacijoje, bet ir visuomenėje¹⁰. Tematikos prasme pažymėtina, kad lituanistinėse sekcijose analizuoti ne tik aktualūs lietuvių kalbotyros bei istorijos, bet ir literatūros, menotyros klausimai. Draugijos struktūra buvo sudaroma konkrečių mokslų pagrindų, bet siekta integralumo, platesnės istorinių, teorinių ir taikomųjų darbų sąveikos. Kai kurie skirtingų lituanistinių sekcijų nariai dalyvavo ir kitų padalinių renginiuose.

Jau XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje pradėjo reikštis siauresnis steigiamų mokslo visuomeninių organizacijų profiliavimas ir tam tikra teorinių ir taikomųjų darbų specializacija.

1923 m. Lietuvos karininkų grupės iniciatyva buvo įsteigta Karo mokslų draugija, kuri, mūsų nuomone, buvo labiau specializuota, bet skirtingų mokslų ir praktikos žinias jungianti daugiaprofilinė karybos organizacija¹¹. Tais pačiais metais suformavus šios organizacijos valdybą mėginta sudaryti organizacijos skyrius ir grupes kariuomenės dalyse. Tačiau iš esmės darbą pradėta organizuoti prie draugijos valdybos formuojant pagrindines sekcijas. 1925 m. veikė jau 7 tokios sekcijos: karo teisės, taktikos, kariuomenės auklėjimo, karo sanitarijos, ekonomikos ir karo statistikos, bibliotekų ir karo bibliografijos, taip pat istorijos¹². Pastaroji išskirtina lituanistiniu požiūriu. Šis padalinys įsteigtas 1924 m. kovo 31 d., o jį organizuojant dalyvavo teisininkas ir istorikas Augustinas Janulaitis bei kiti civiliai mokslininkai, kurie numatė rinkti

⁷ *Lietuvių katalikų mokslo akademijos įstatai*, Kaunas, 1923, p. 1.

⁸ Ten pat, p. 5.

⁹ Pirmas Lietuvių katalikų mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimas, *LKMA suvažiavimo darbai*, t. 1, 1935, p. 530–532.

¹⁰ Ten pat, t. 2, 1937, p. 457–471; ten pat, t. 3, 1940, p. 495–514.

¹¹ Karo mokslų draugijos (toliau – KMD) statutas, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 889, ap. 1, b. 7, l. 18.

¹² 1925 10 15 KMD centro sekcijų sąrašas, ten pat, b. 3, l. 208.

Lietuvos karo istorijos medžiagą, ją analizuoti ir skleisti istorijos žinias ne tik karių aplinkoje, bet ir visuomenėje¹³. Sekcija sudarė savo valdybą, kurios pirminku buvo išrinktas profesorius A. Janulaitis. Taigi formuojant šios organizacijos struktūrą derintos kariuomenės ir civilių specialistų sąveikos galimybės.

Lietuvos karo istorijos srityje buvo dirbama ir Aleksandro Ružancovo iniciatyva 1923 m. spalio mėnesį organizuotoje KMD bibliotekų ir bibliografijos sekcijoje. Čia buvo renkama ir publikuojama ne tik karo istorijos bibliografija, bet ir pradėta kaupti karo archyvą, rinkti karo eksponatus. 1927 m. ši sekcija pavadinta Bibliotekų, archyvų ir muziejų sekcija¹⁴.

Siauresnio Nepriklausomos Lietuvos mokslo institucijų veiklos profiliavimo tendenciją rodo Humanitarinių mokslų ir literatūros draugijos (HMLD) steigimas, kurio iniciatoriais tapo Lietuvos universiteto profesūra. 1927 m. universiteto Humanitarinių mokslų fakultete įkurta draugija rėmėsi kai kurių užsienio mokslų akademijų bei kitų organizacijų formavimo patirtimi jungiant skirtingų, bet artimų mokslinių tyrimų, švietėjiškos veiklos organizavimą visuomenėje. Šioje organizacijoje buvo numatyta sudaryti kelias draugijos sekcijas, kurios ateityje galėtų tapti Lietuvos mokslų akademija. Tikėtasi, kad prie šios organizacijos su savo fondais prisijungs Archeologijos komisija, kitos mokslo draugijos. Draugija rūpinosi ne vien lituanistiniais tyrimais, tačiau įsteigtos literatūros ir istorijos sekcijos numatė tam skirti itin daug dėmesio. Šių sekcijų formavimui buvo sudarytos tų sričių mokslininkų organizacinės grupės. Pavyzdžiui, sudarant istorijos sekciją dalyvavo devyni tyrėjai ir dėstytojai, o organizacinio branduolio nariais buvo išrinkti P. Galaunė, J. Yčas, A. Janulaitis, M. Römeris ir J. Totoraitis¹⁵.

Pažymėtina, kad jau pirmaisiais Nepriklausomybės metais įsteigtos ir specializuotos visuomeninės mokslo organizacijos, kurios iš esmės telkė mokslininkus ir praktikus pagal jų profesinės veiklos sritis. Tokios buvo Kauno medicinos draugija, Lietuvos teisininkų draugija, Lietuvos technikų draugija ir kt. Pradėta steigti ir pagal atskiras mokslo kryptis specializuotas lituanistines draugijas (žr. 2 lentelę).

Visų pirma išskirtina 1925 m. įkurta Kalbos draugija. Steigimo metu buvo sudaryta organizacijos valdyba, vėliau formuotos rašybos ir redakcijos komisijos. Jos turėjo sudaryti bendrą komisiją, sprendžiančią lietuvių rašybos klausimus. Tačiau veiklos organizavimas, anot pačių dalyvių, buvo vangus, nes trūko kalbininkų specialistų, nepakako lėšų veiklos organizavimui ir spaudai, trukdė politinio gyvenimo visuomenėje pakitimai¹⁶. Draugijos veikla po kelerių metų užgeso, 1931 m. ji uždaryta¹⁷.

¹⁴ KMD bibliotekų ir karo bibliografijos sekcijos raštai, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius* (toliau – *LMAB RS*), f. 75–199, l. 5–9.

¹⁵ 1927 03 13 HMLD susirinkimo protokolas, ten pat, f. 105–21, l. 1–2.

¹⁶ J. L a u r i n a i t i s, Prikelkime kalbos draugiją, *Kalba*, 1930, t. 1, sąs. 1, p. 37–39.

¹⁷ Kauno m. ir apskrities viršininko pranešimas, *LCVA*, f. 394, ap. 1, b. 205, l. 1.

Naują Lietuvų kalbos draugiją nutarta steigti 1935 m. pradžioje. Tais metais įregistruoti organizacijos įstatai, o 1936 m. birželio mėn. po tam tikrų patikslinimų jie perregistruoti pagal naujus reikalavimus¹⁸. Pagrindinį organizacinį darbą atliko valdyba, kurią sudarė 5–7 nariai. Valdyba šaukdavo visuotinius susirinkimus, rūpinosi sekcijų veikla, žurnalo „Gimtoji kalba“ leidyba ir kt. Į pirmą valdybą buvo išrinkti P. Skardžius (pirmininku), A. Salys, K. Alminauskis, J. M. Laurinaitis ir J. Talmantas. Valdyba koordinavo veiklą, tačiau pritartina A. Pupkio nuomonei, kad svarbiausias organizacijos darbas vyko visuotiniuose narių susirinkimuose: juose buvo pateikiamos valdybos ataskaitos, diskutuojama svarbiausiais veiklos klausimais, derinamos nuomonės ir kt.¹⁹ Atskirai dirbo sekcijos, kurias sudarė 3–7 šios draugijos nariai. 1936 m. draugijos visuotinių susirinkimų protokoluose užfiksuotos jau suformuotos penkios sekcijos, kurios veikė kaip nuolatiniai padaliniai: terminologijos, viešosios kalbos, spaudos kalbos, mokyklinės kalbos, užsienio lietuvių kalbos sekcijos²⁰. Vėliau įsteigta vertimų kalbos sekcija, taip pat praktinius kalbos reikalus sprendžiančios teatro kalbos, tarties komisijos. Sekcijų ir komisijų darbas buvo svarstomas visuotiniuose narių susirinkimuose.

Su lietuvių kalbos mokslo ir praktikos plėtra tarpukariu susieta dar viena visuomeninė organizacija.

1930 m. vasario 23 d. mirė žymus lietuvių kalbotyrininkas, kalbos puoselėtojas ir švietėjas profesorius Jonas Jablonskis. Grupė jaunesnės kartos kalbininkų, taip pat kitų sričių mokslininkai, siekdami įamžinti lituanisto atminimą ir skatinti jo pradėtą darbų plėtojimą visuomenėje, nutarė įkurti jo vardu pavadintą fondą. 1930 m. kovo 29 d. steigiamos organizacijos įstatai buvo pateikti Kauno miesto ir apskrities viršininkui. Po tam tikrų patikslinimų tų pačių metų gegužės mėn. įstatai buvo įregistruoti ir fondas įteisintas visuomeninės organizacijos teisėmis²¹. Formuojama organizacija siekė telkti lėšas ir remti lietuvių kalbos mokslą, studijas aukštesiose mokyklose ir leidybą.

Fondo steigėjai buvo kalbininkai doc. Juozas Balčikonis, doc. Antanas Salys, pedagogai Kostas Meškauskas, Laurynas Kairiūnaitis, Jonas Mašiotas, inžinierius Pranas Stanaitis ir atsargos generolas leitenantas Jonas Bulota, steigiamajame susirinkime išrinktas valdybos pirmininku²². Šaltinių analizė rodo, kad fondo veikla buvo numatyta visoje Nepriklausomos Lietuvos teritorijoje, jį rėmė provincijos inteligentija, tačiau organizacinė veikimo struktūra šalyje nebuvo suformuota.

¹⁸ Raštas Lietuvų kalbos draugijos steigėjų įgaliotiniui, ten pat, f. 402, ap. 5, b. 142, l. 142.

¹⁹ A. P u p k i s, Lietuvų kalbos draugija per šešis dešimtmečius, *Gimtoji kalba*, 1995, Nr. 2, p. 3.

²⁰ 1935–1940 m. Lietuvų kalbos draugijos visuotinių susirinkimų protokolų knyga, *LMAB RS*, f. 63–3, l. 23–24.

²¹ Jono Jablonskio fondas, *LCVA*, f. 402, ap. 4, b. 585, l. 2–4.

²² 1930–1940 m. Jono Jablonskio fondo posėdžių protokolų knyga, *LLTI BR*, f. 52–334, l. 1–15.

1929 m. gegužės mėnesį veiklą pradėjo Lietuvos istorijos draugija. Kauno miesto ir apskrities viršininko raštinėje įregistruotus įstatus pasirašė steigėjai: Augustinas Janulaitis, Petras Tarasenko, Konstantinas Jablonskis, Vaclovas Biržiška, Ignas Jonynas²³. Draugijos veiklai vadovavo kasmet (vėliau kas treji metai) visuotiniame susirinkime renkama valdyba. Kaip ir kitose organizacijose buvo numatyta privaloma revizijos komisijos veikla. Šios organizacijos įstatuose nurodyta, kad organizacijos darbo plotas – visa Lietuva, o būstinė veikia Lietuvos sostinėje²⁴, tačiau neapibrėžta darbo organizavimo struktūra ir sistema. Vėliau įstatuose darbo organizavimas buvo tikslinamas: 1936 m. įstatai numatė, kad konkrečioms darbams organizuoti gali būti sudaromos tam tikros komisijos, konkretizuota revizijos komisijos veikla ir sudėtis²⁵. Draugijoje vėliau veikė keturios komisijos: istorijos mokytojų sekcijos prie LID sudarymo, įstatų keitimo, redakcinė bei parodos Lietuvos Nepriklausomybės dvidešimtmečiui²⁶. 1938 m. įstatai vėl buvo papildyti, nes prie draugijos įsteigtas ir nuolat veikiantis padalinys – istorijos mokytojų sekcija, kurios pirmininku buvo išrinktas Povilas Spukas, taip pat nariai Konstantinas Avižonis ir Vanda Daugirdaitė-Sruogienė²⁷. Ši sekcija buvo ne vidinės organizacinės struktūros dalis, o su draugija susieta istorinio švietimo institucija.

XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžioje buvo įsteigtos dvi visuomeninės knygotyros profilio draugijos, kurių mokslinė ir kultūrinė veikla, šios srities mokslininkų teigimu, įnešė svarų indėlį į lietuvių knygotyros plėtotę²⁸.

1930 m. gruodžio mėnesį buvo įkurta XXVII knygos mėgėjų draugija. Šalia kitų veiklos sričių, draugija domėjosi Lietuvos spaudos istorija, knygų menu, bibliofilija. Draugijos pavadinimas reiškė, kad jos narių gali būti tik 27, tačiau jų organizacijos veikimo laikotarpiu visada buvę mažiau. Įstatuose nurodyta, kad draugijos reikalus tvarko visuotinis susirinkimas, valdyba ir revizijos komisija. Valdybą sudaro pirmininkas, sekretorius, išdinininkas, vienas narys, ji renkama trejiems metams. Kaip ir kitose visuomeninėse mokslo organizacijose valdyba atliko esminį koordinuojantį ir atstovavimo darbą tarp visuotinių susirinkimų. Savitas bruožas šios draugijos veiklos organizavime – jau steigimosi metu numatyta pastovi kasmetinių visuotinių susirinkimų data – sausio 27 diena²⁹.

Draugijos vadovybės ir narių veiklos taisyklės nustatė ir parengtas jos reguliamas. Jame nurodyta, kad valdyba turi sušaukti ne mažiau kaip šešis posė-

²³ 1929 m. Lietuvos istorijos draugijos įstatai, *Praeitis*, 1930, t. 1, p. 396–397.

²⁴ Ten pat, p. 396.

²⁵ 1936 m. Lietuvos istorijos draugijos įstatai, *LMAB RS*, f. 267–2816, l. 18–20.

²⁶ E. B a k o n i s, Lietuvos istorijos draugija, p. 6.

²⁷ 1938 11 28 raštas Kauno m. ir apskrities viršininkui, *LCVA*, f. 402, ap. 5, b. 163, l. 13.

²⁸ V. Ž u k a s, *Lietuvių knygotyros bruožai*, Vilnius, 1989, p. 152.

²⁹ XXVII knygos mėgėjų draugijos įstatų projektas, *LMAB RS*, f. 163–1119, l. 2.

džius per metus. Šiame dokumente aptariamas ir formuojamos bibliotekos veikimas bei kt.³⁰

Steigiamajame susirinkime buvo išrinkta draugijos valdyba: pirmininkas karininkas Vytautas Steponaitis, taip pat Paulius Galaunė, Viktoras Cimkauskas, Juozas Tumas, Juozas Paknys³¹. Draugijos nariai siūlė plėsti veiklą provincijoje, tačiau organizacinė struktūra tam darbui nebuvo sukurta. Nors veikla ne kartą buvo apžvelgiama spaudoje, o pačioje draugijoje kalbėta apie platesnę raišką visuomenėje³², tai buvo uždara organizacija. Perregistruojant draugijos įstatus 1936 m. jos veiklos principai nepakito.

1931 m. gegužės mėnesį veiklą pradėjo Lietuvos bibliotekininkų draugija, kuri iš esmės buvo šios srities darbuotojų profesinė organizacija, ji rūpinosi tiek mokslinėmis, tiek ir praktinėmis Lietuvos bibliotekų bei jos darbuotojų problemomis. Draugijos įstatuose nurodyta, kad jos vadovavimo ir atstovavimo funkcijas atlieka visuotiniame narių susirinkime vieneriems metams renkama valdyba iš penkių asmenų³³. Draugijos įkūrimo iniciatoriai buvo V. Biržiška, A. Škėma, A. Ružancovas ir kt., tapę ir pirmosios valdybos nariais. Draugijai periferijoje iš dalies atstovavo kai kurie Valstybinės centrinės bibliotekos skyriai Šiauliuose, Panevėžyje, Telšiuose, Biržuose ir kt.³⁴ Iš esmės visus darbus organizavo pati draugijos valdyba.

Lituanistinių mokslo draugijų vidinių ir išorinių ryšių bruožai

Specializuotų lituanistinių mokslo draugijų susidarymą parengė anksčiau minėtų daugiaprofilinių organizacijų formavimasis ir profesionalių mokslininkų telkimo lituanistinei veiklai pradžia. Tačiau daugelio lituanistinių padalinių plėtra šiose organizacijose nebuvo įgyvendinta. Tam trukdė interesų įvairovė, tam tikras organizacijų idėjinis kryptingumas ir kitos priežastys. Nepavykus realizuoti vieningos Mokslų akademijos steigimo idėjos, pradėta kurti atskiras lituanistines mokslo draugijas. Jų organizacinį branduolį sudarė jau kitose organizacijose veiklos patirtį įgiję mokslininkai, pedagogai, praktikai.

Įsteigtos lituanistinės organizacijos nebuvo gausios: jungė vidutiniškai nuo 20 iki 40 narių – daugiausia Kauno miesto gyventojų. Gausiu narių skaičiumi išskirtinas Jono Jablonskio fondas. Šios organizacijos šaltinių tyrimas rodo, kad į fondo veiklą siekta įtraukti ne tik mokslininkus, bet ir valstybės tarnautojus, dvasininkus, karininkus, taip pat to meto politikus³⁵, pavyzdžiui, 198-uojų narių sąrašė buvo įrašytas

³⁰ XXVII knygos mėgėjų reguliamas, ten pat, l. 5–9.

³¹ 1931 01 27 visuotinio susirinkimo protokolas, ten pat, f. 59–1–97, l. 27.

³² 1934 09 27 pranešimas XXVII knygų mėgėjų susirinkime, ten pat, f. 59–107, l. 74–79.

³³ Lietuvos bibliotekininkų draugijos įstatatai, ten pat, f. 163–1122, l. 5–6.

³⁴ V. Ž u k a s, *Lietuvių knygotyros bruožai*, p. 154.

³⁵ Jono Jablonskio fondo raštai įstaigoms, *LLTI BR*, f. 52–338, l. 38.

Lietuvos Respublikos Prezidentas Antanas Smetona. 1931 m. Jono Jablonskio fondo narių sąrašė nurodyti 268 nariai, iš jų 111 – narių rėmėjų, kuriais tapo tiesiogiai organizacijoje nedalyvaujantys, bet finansiškai ją remiantys asmenys³⁶.

Nors kitų lituanistinių draugijų formavimas sietinas su moksline specializacija, profesine kvalifikacija ir kompetencija, jose dalyvavo ne vien profesionalūs mokslininkai ar pedagogai. Tačiau neprofesionalūs dalyviai buvo glaudžiai susiję su konkrečia lituanistine veikla. Pavyzdžiui, Lietuvių kalbos draugijoje dalyvavo tik tie neprofesionalūs kalbininkai, kurie buvo savo srities – karybos, teisės, medicinos, filosofijos ar kitos terminijos specialistai. Šioje organizacijoje, beje, dalyvavo tik dešimt lietuvių kalbos mokytojų, nes draugijoje nariams keliami reikalavimai buvo didesni negu eiliniam gimnazijos mokytojui³⁷. Draugijoje buvo telkiami tik tie, kurie galėjo kvalifikuotai dalyvauti jos veikloje, turėjo spaudoje publikuotų ir draugijos leidiniams parengtų kalbotyros darbų. Buvo griežtinama dalyvavimo veikloje apskaita: ilgiau susirinkimuose nedalyvavę ar dvejus metus nario mokesčio nemokėję nariai buvo šalinami³⁸.

Minėtoje draugijoje, matyt, gana kritiškai buvo įvertinti anksčiau veikusios pirmtakės – Kalbos draugijos veiklos organizavimo sunkumai: kalbotyrininkai yra nurodę, kad ten buvo silpnai organizuota narių sąveika, organizatoriai nesutelkė narių veiklai tose srityse, kuriose jie buvo labiau kompetentingi³⁹. Viena iš organizacinių sunkumų priežasčių, mūsų nuomone, galėjo būti ta, kad Kalbos draugija telkė dalyvius nenumačiusi ir nesuformavusi struktūros bei reikalavimų. Į organizaciją galėjo įstoti visi lietuviai, kuriems „rūpėjo“ lietuvių kalbos tyrimas ir tobulinimas⁴⁰.

Pagal kai kurių lituanistinių organizacijų įstatus jas sudarė tikrieji, garbės nariai ir nariai rėmėjai. Narių gradacija derinta ne tik su Lietuvos draugijų įstatymais, bet rodo tam tikrą užsienio mokslo organizacijų veiklos patirtį. Tokia narių struktūra buvo įtvirtinta Lietuvos istorijos draugijoje, Jono Jablonskio fonde. Lietuvių kalbos draugijoje buvo numatyta kiek didesnė narių įvairovė: 1936 m. skelbtuose įstatuose šalia garbės ir tikrųjų narių nurodomi nariai korespondentai ir nariai atstovai. Nariai korespondentai galėtų būti tapatinami su kai kurių kitų organizacijų nariais rėmėjais, tačiau kalbininkai daugiau akcentavo kitų kraštų rėmėjus. Narių atstovų kategorija šioje draugijoje itin išskirtina, nes įstatuose pabrėžiama ne materialinė parama, bet veiklos organizavimo sąveika kitose šalyse⁴¹. Lietuvių

³⁶ Jono Jablonskio fondo narių knyga, ten pat, f. 52–335, l. 1–11.

³⁷ 1937–1941 m. Lietuvių kalbos draugijos siunčiamieji raštai, *LMAB RS*, f. 63–8, l. 11.

³⁸ A. P u p k i s, Lietuvių kalbos draugija, p. 3–4.

³⁹ Ten pat, p. 3–4.

⁴⁰ 1925 m. Kalbos draugijos įstatai, *LCVA*, f. 394, ap. 1, b. 205, l. 3–4.

⁴¹ 1936 m. Lietuvių kalbos draugijos įstatai, *LMAB RS*, f. 63–1, l. 1.

kalbos draugijos įstatai rengti remiantis kai kuriais Latvijos filologų ir vokiečių kalbos sąjungos įstatų straipsniais⁴².

Lituanistinių mokslo organizacijų veikloje dalyvavo ir užsienio piliečiai, bet tai buvo reti atvejai. Užsienio šalių piliečiai galėjo dalyvauti draugijose tik gavę leidimą tokiai veiklai Lietuvos Respublikoje. Pavyzdžiui, 1936 m. vidaus reikalų ministras leido Šveicarijos piliečiui, VDU Humanitarinių mokslų fakulteto ekstrordinariniam profesoriumi dr. Francui Brenderiui būti Lietuvių kalbos draugijos nariu⁴³.

Leidimus dalyvauti lituanistinių draugijų veikloje turėjo gauti ir kai kurie Lietuvos piliečiai, tiesiogiai susiję su karine tarnyba ar karo institucijomis⁴⁴.

Lituanistinių draugijų struktūros plėtimas ar naujų padalinių steigimas neturėjo didesnės įtakos organizacijų narių skaičiaus didėjimui. Pavyzdžiui, 1938 m. organizavus gausią Lietuvos istorijos draugijos istorijos mokytojų sekciją, šią draugiją, kaip pastebi E. Bakonis, papildė tik du tos sekcijos valdybos nariai, tačiau 60 istorijos mokytojų netapo pilnateisiais LID nariais⁴⁵.

Lituanistinių mokslo draugijų lėšas sudarė narių mokesčiai, taip pat pašalpos, aukos, pelnas iš organizuojamų renginių, spaudos ir kt. Didesnę daugelio draugijų lėšų dalį iš esmės sudarė papildomos pajamos ir aukojimai. Tačiau jų nepakako patalpoms įsigyti ar jas nuomoti ilgesnį laiką. Oficialioje dokumentacijoje nurodyti organizacijų būstinių adresai – privatūs draugijų valdybų pirmininkų butai Kauno mieste. Visuotiniai lituanistinių draugijų susirinkimai ir kiti renginiai neretai vyko Lietuvos, vėliau Vytauto didžiojo universiteto patalpose. Lėšų leidybai kartais buvo prašoma skolinti ir iš valstybinių institucijų.

Draugijų nariai organizaciniais klausimais dažnai buvo informuojami paštu. Nariai buvo personaliai raštu informuojami apie susirinkimus ir kitus renginius. Neretai paštu buvo siunčiami ir kvietimai žymesniems mokslininkams stoti į lituanistines organizacijas. Paštu kartais buvo siunčiami draugijų svarstymui rengiami projektai. Organizacinės informacijos skleidimui naudota ir draugijų ar kita periodinė spauda, tačiau ji daugiau adresuota visuomenei. Kai kurie lituanistai provincijoje prašė daugiau informacijos teikti paštu, nes negalėjo dalyvauti visuose susirinkimuose Kaune. Siekiant gerinti kalbininkų dalyvavimą Lietuvių kalbos draugijos veikloje, šios draugijos nariams buvo suteikta galimybė naudotis geležinkelio transporto nuolaidomis vykstant į Kauną.

Išoriniai ryšiai iš esmės reiškėsi draugijų bendradarbiavimu su to meto periodine spauda, mokymo įstaigomis, taip pat įvairių parodų, konferencijų ir kitų renginių organizavimu. Lituanistų organizacijų sąveika iš dalies plėtotą bendradarbiaujant su

⁴² J. M. L a u r i n a i t i s, Pirmieji LKD žingsniai, *Gimtoji kalba*, 1935, sąs. 4, p. 59.

⁴³ Pranešimas Lietuvių kalbos draugijos pirmininkui, *LCVA*, f. 402, ap. 5, b. 142, l. 7.

⁴⁴ 1935–1941 m. Lietuvių kalbos draugijos gauti raštai, *LMAB RS*, f. 63–6, l. 11–12.

⁴⁵ E. B a k o n i s, Lietuvos istorijos draugija, p. 8.

lietuvių išeivija užsienyje. Tuo siekta pritraukti rėmėjų lėšas draugijų finansavimui ir rūpinantis lietuvybės išsaugojimu išeivijos aplinkoje. Tai akcentuota Lietuvių kalbos draugijos veiklos organizatorių pasisakymuose⁴⁶.

Lietuvių kalbos draugija itin siekė bendradarbiauti su valstybinėmis institucijomis, kai kuriomis visuomeninėmis organizacijomis, siekdama plėsti poveikį visuomenei realizuojant kalbos kultūros pažangos idėjas, tobulinti lietuvių kalbos vartojimą⁴⁷.

Tarptautinės sąveikos požiūriu pažymėtina istorikų organizacija. Lietuvos istorijos draugija savo įstatuose nurodė, kad savo tikslų siekia palaikydama ryšius su organizacijomis Lietuvoje ir užsienyje⁴⁸. Ši draugija 1931 m. įstojo į Tarptautinį istorijos mokslų komitetą, delegavo ten atstovauti savo narius, dalyvavo tarptautiniuose istorikų renginiuose⁴⁹.

Kauno lituanistinių draugijų susirinkimų, valdybos posėdžių protokolų, korespondencijos, draugijų narių publikuotų tekstų analizė rodo, kad organizacijose XX a. ketvirtajame dešimtmetyje reiškėsi ne tik tam tikra idėjinė-mokslinė, bet ir organizacinė dalyvių priešprieša, veiklos organizavimo problemos. Tačiau aptariamoms specializuotos lituanistų draugijos 1936 m. buvo sėkmingai perregistruotos pagal naują draugijų įstatymą. Vėliau lituanistinės organizacijos mėgino organizuoti veiklą atgautame Vilniuje ir išsilaikė iki sovietinimo pradžios.

1 lentelė Lituanistiniai padaliniai daugiaprofilinėse mokslo draugijose

Organizacijos	Steigimo metai	Lituanistiniai padaliniai	Įregistravimo vieta	Numatyta veikimo teritorija
1. Lietuvių mokslo draugijos Kauno skyrius	1920	Lietuvos pažinimo sekcija	Kauno mieste	Kauno miestas ir apskritis
2. Lietuvių katalikų mokslo akademija	1922	1. Kalbos ir literatūros sekcija 2. Istorijos sekcija	Kauno m.	visa Lietuva
3. Karo mokslų draugija	1923	1. Istorijos sekcija 2. Bibliotekų, archyvų ir muziejų sekcija	Kauno m.	visa Lietuva
4. Humanitarinių mokslų ir literatūros draugija	1927	1. Literatūros sekcija 2. Istorijos sekcija	Kauno m.	visa Lietuva

⁴⁶ LKD kronika, *Gimtoji kalba*, 1936, sąs. 8, p. 134–136.

⁴⁷ Bendrinės kalbos kultūra ir LDK, ten pat, 1936, sąs. 1–2, p. 2–3.

⁴⁸ 1936 m. Lietuvos istorijos draugijos įstatai, *LMAB RS*, f. 267–2816, l. 1.18.

⁴⁹ Lietuvos istorijos draugijos posėdžių protokolai, ten pat, f. 267–2815, l. 6–7.

2 lentelė Lituanistinių mokslo draugijų veikimo struktūra

Organizacijos	Isteigimo metai	Struktūra	Būstinė	Veikimo teritorija
1. Kalbos draugija	1925	1. Rašybos komisija 2. Redakcijos komisija	Kauno mieste	visoje Lietuvoje
2. Lietuvių kalbos draugija	1935	1. Terminologijos sekcija 2. Viešosios kalbos sekc. 3. Spaudos kalbos sekc. 4. Mokyklinės kalbos sekc. 5. Užsienio lietuvių sekc. 6. Vertimų kalbos sekc. 7. Dvi komisijos 8. „Gimtosios kalbos“ redkolegija	Kauno m.	visoje Lietuvoje ir lietuvių išeivijoje
3. Jono Jablonskio fondas	1930	–	Kauno m.	Nepriklausomos Lietuvos teritorijoje
4. Lietuvos istorijos draugija	1929	1. Keturios komisijos 2. Istorijos mokytojų sekcija	Kauno m.	visoje Lietuvoje
5. XXVII knygos mėgėjų draugija	1930	–	Kauno m.	Kauno mieste
6. Lietuvos bibliotekininkų draugija	1931	–	Kauno m.	visoje Lietuvoje

Išvados

1. XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje ir vėliau pradėjusių veikti daugia-profilinių visuomeninių mokslo organizacijų bei užsienio mokslo institucijų organizacinė patirtis panaudota steigiant profesionalias, daugiau specializuotas lituanistines mokslo draugas, kurios geriau negu kitos to meto institucijos atitiko augančius Lietuvos mokslo, o taip pat visuomenės švietimo poreikius.

2. Nors Nepriklausomos Lietuvos draugijų steigimą XX a. trečiajame dešimtmetyje ir jų perregistravimą 1936 m. reglamentavo draugijų įstatymai, lituanistinės mokslo draugijos aptariamuoju laikotarpiu skyrėsi organizacine sistema, struktūra, narystės reikalavimais, vidinių ir išorinių ryšių plėtojimo lygiu.

3. Lituanistinės organizacijos, nors ir negausios, siekė išlaikyti pastovią narių sąveiką ir aktyvų dalyvavimą draugijų veikloje.

4. Darbo specializavimą ir profesionalumą itin akcentavo Lietuvių kalbos draugijos organizatoriai, kurie tam sudarė išplėtotą ir kryptingą organizacijos struktūrą.

5. Lituanistinių mokslo draugijų veiklos organizavimo modelis aptariamuoju laikotarpiu tobulėjo ir iš dalies atitiko jų keliamus tikslus, padėjo plėtoti vidinius ir išorinius ryšius, pritraukti rėmėjų lėšas mokslinei ir švietėjiškai veiklai, tačiau šios veiklos organizatoriai nepajėgė įveikti visų vadovavimo, tarpinstitucinės sąveikos, finansinių sunkumų.

LITHUANIA'S SCIENTIFIC SOCIETIES FOR LITHUANIAN STUDIES: FEATURES OF THE ORGANISATIONAL MODEL IN THE 1920S–1930S

Summary

ROMAS JUZEFOVIČIUS

The article uses the concept of the science of Lithuanian studies in the broad sense, i.e. the totality of the scientific knowledge about Lithuania.

On the basis of primary sources and published material, it analyses the organisational structure of the public activities of the scientific societies for Lithuanian studies, the singularity of their management, financing, and internal and external relations and attempts to evaluate the conformity of the organisational system to the aims set by the Societies.

It shows that at the beginning of the 1920s and later, multiple profile scientific societies had already begun to operate in independent Lithuania: the Kaunas branch of the Lithuanian Scientific Society, the Lithuanian Catholic Academy of Science, the Society for the Military Sciences, and the Society for the Humanities and Literature founded Lithuanian studies subdivisions, which were important in the further institutionalisation of the sciences of Lithuanian studies.

The organisational experience of these subdivisions and foreign scientific institutions was used in founding more specialised and professional public organisations for Lithuanian philologists, historians, and bibliographers, which better satisfied the growing needs of the humanities than the other organisations of that time.

The article discusses the organisation system for the activities of six scientific societies for Lithuanian studies: the Language Society, the Lithuanian Language Society, the Jonas Jablonskis Foundation, the Lithuanian History Society, the Society of 27 Book Lovers, and the Lithuanian Librarians Society.

The activities of the Lithuanian scientific societies during the period in question were regulated by the laws of the societies but the organisations for scientists differed in respect to their organisational systems and structures, on the level of the development of internal and external ties, and in their requirements for membership. The specialisation and professionalism of the activities of the members was especially accentuated by the organisers of the Lithuanian Language Society, who created an expanded and single-minded organisational structure for this.

The model of the organisation of the activities of the scientific societies for Lithuanian studies improved during the period in question, in part satisfied the aims they had set, and expanded their internal and external ties but the organisers of these activities were unable to overcome all the management, inter-institutional interaction, and financial difficulties.

Gauta 2003 m. rugsėjo mėn.

Romas Juzefovičius (g. 1945). Istorijos daktaras, Kultūros, filosofijos ir meno instituto mokslo filosofijos ir istorijos skyriaus vyr. mokslo darbuotojas, Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakulteto docentas. Tyrinėja XX a. I pusės Lietuvos mokslo istoriją, Lietuvos mokslo institucionalizaciją, mokslininkų idėjas, Lietuvos mokslo bendruomenės švietėjiškos veiklos visuomenėje tendencijas. Su bendraautoriais parengė daugiau nei dešimt mokslinių leidinių, paskelbė mokslinių straipsnių Lietuvoje ir užsienyje.

Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Saltoniškių g. 58, Vilnius 08105.